

جایگاه خواب در تشخیص حجت الهی

حجت الاسلام والمسلمین محمد شهبازیان

رؤیا از کلمه «رأی» گرفته شده^۱ و مراد از آن، چیزی است که در خواب دیده می‌شود.^۲ این لغت، با کلمات دیگر مانند: حلم،^۳ نوم^۴ و حدیث^۵ مترادف می‌باشد. در مورد مترادف حدیث با رؤیا، علامه طباطبایی چنین می‌فرماید:

کلمه «احادیث» جمع حدیث است و بسیار می‌شود که این کلمه را می‌گویند و از آن رؤیاها را اراده می‌کنند؛ چون در حقیقت، رؤیا هم حدیث نفس است؛ زیرا در عالم خواب، امور به صورت‌هایی در برابر نفس انسان مجسم می‌شود. همان‌طور که در بیداری، هر گوینده‌ای مطالب خود را برای گوش شنونده‌اش مجسم می‌کند؛ پس رؤیا هم مانند بیداری، حدیث است.^۶

در کتاب التحقیق نیز چنین آمده است:

در تفاوت نوم با رؤیا، برخی از لغت‌شناسان قائلند که مراد از نوم، خواب به همراه غفلت می‌باشد.^۷ و در مورد تفاوت با حلم، معتقدند که واژه حلم، گاهی اشاره به خواب آشفته دارد، و در تأیید نظر خود، به آیه «اضغاث احلام»^۸ استناد می‌کنند.^۹

خواب یکی از پیچیده‌ترین ابزارها برای اقدامات سیاسی مختلف و از جمله مهدویت وجود است. این مسأله، در باره بسیاری از متمدنی‌های تاریخ [مهدیان دروغین] و حتی در بسیاری از اقدامات بزرگ و سرنوشت‌ساز سیاستمداران از قدیم و جدید کاربرد داشته و دارد. در عصر جدید، در ماجرای جُهیمنان و قحطانی و حتی درباره مهدی‌سودانی و بسیاری دیگر، خواب، یک ابزار مهم در اثبات مهدویت تلقی می‌شود.^{۱۰}

---

۱. لسان العرب، ج ۱۴، ص ۲۹۱.

۲. همان، ص ۲۹۷، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۱۶۸.

۳. لسان العرب، ج ۱۲، ص ۱۴۵.

۴. المحيط فی اللغة، ج ۱۰، ص ۴۱۲.

۵. المیزان، ج ۱۱، ص ۸۰.

۶. همان.

۷. لسان العرب، ج ۱۲، ص ۵۹۸.

۸. یوسف، ۴۴.

۹. التحقیق، ج ۴، ص ۱۲.

۱۰. مهدیان دروغین، ص ۳۹.

مدعیان دروغین مهدویت چون دلایل کافی برای اثبات ادعای خود ندارند، به این امور متوسل می‌شوند. نوع تبلیغات احمد بصری نیز خارج از این مجموعه نیست؛ لذا وی یکی از ادله حقانیت خود را دیدن خواب و رؤیا دانسته و برای آن دستورالعمل‌هایی مانند سه روز روزه یا خواندن یک دعا به مدت چهل شب، ارائه داده است.^{۱۱}

او می‌گوید: چون شیطان نمی‌تواند در قالب رسول خدا و اهل بیت : تمثیل پیدا کند، اگر کسی آن‌ها را در خواب دید، سخنشان را باید مانند حدیث قطعی قبول کند. قبل از پرداختن به تحلیل سخنان احمد بصری، به طور مختصر به بررسی استفاده مدعیان دروغین از رؤیا می‌پردازیم.

الف. استفاده از رؤیا در میان مدعیان

یکم. فضل الله حروفی

فضل الله حروفی (۷۹۶ ق)، اصالتاً اهل استرآباد بود و سال‌ها در اصفهان زندگی می‌کرد. از آنجا به مکه رفت و بازگشت و در سال ۷۷۸ ق، در این شهر ادعای مهدویت کرد. وی برای اثبات مهدی بودن خود ادعا می‌کند که در خواب، مورد تأیید حضرت امیرالمؤمنین ۷ هم قرار گرفته است. در «نوم نامه» وی آمده است:

در اوایل جمادی الاولی سنه ست و ثمانین و سبعماًة (۷۸۶ ق) دیدم در ذی حجه که جامه من سپید و پاک، به غایت شسته بودند و بینداخته و من دانستم که جامه من است و می‌دانستم که جامه مهدی است. امام، یعنی می‌دانستم که منم.^{۱۲}

دوم. سید محمد نوربخش

نوربخشیه، فرقه‌ای مذهبی- صوفی منتسب به محمد بن عبدالله نوربخش (۸۶۹ ق) در اصل قائنی از پدری از سادات و مادری ترک است که گویند همراه سید محمد فلاح، شاگردی ابن فهد حلی را داشت؛ گرچه در این باره تردیدهایی وجود دارد.^{۱۳} این فرد در نوشتاری با عنوان «رسالة الهدی»، ادله مهدی بودن خود را بیان کرده که از جمله آن‌ها به خواب استناد کرده است. او می‌نویسد:

عمدة الواصلین و قدوة ارباب المکاشفة بالیقین، خلیل الله بن رکن الدین

۱۱. الجواب المنیر، ج ۱، ص ۷.

۱۲. مهدیان دروغین، ص ۱۰۷.

۱۳. همان، ص ۱۱۵.

بغلانی گفت: رسول خدا ﷺ را دیدم که به مردم خطاب می‌کرد: «بیایید و با فرزند من بیعت کنید». و با دست اشاره به تو می‌کرد و آنان یقین داشتند که او، همان مهدی موعود است.^{۱۴}

در رؤیایی دیگر نیز چنین می‌آورد:

عارف مکاشف، محمد بن علی بن بهرام قائی گفت: رسول خدا ﷺ را دیدم. مسأله‌ای را در حقایق پرسیدم. در پاسخ فرمودند: «حقیقت اشیا را کسی جز مهدی نمی‌داند» و با دست اشاره به من می‌کردند.^{۱۵}

این فرد، پس از نقل رؤیاهای دیگران در مورد خود، به رؤیای خود و دیدارش با حضرت امیرالمؤمنین ۷ اشاره کرده، می‌گوید:

اما آنچه را که خودم در عالم مثال درباره امامتم دیدم، فراوان است؛ از آن جمله اینکه امیرالمؤمنین، علی - کرم الله وجهه - را دیدم که نزد من آمد و من از فراوانی ظالمان و گستردگی محنت‌هایم از دست آن‌ها، ناراحت بودم. پس برخاستم و استقبال کردم. با من معانقه کرد و برابرم نشست؛ در حالی که میان من و او به اندازه دو ذراع فاصله بود. سپس به من فرمود: «کار تو روبه‌راه خواهد شد البته، البته». - الخ -.^{۱۶}

سوم. بایزید انصاری

بایزید (بایزید) انصاری (۹۸۰ ق)، معروف به پیروشان (روشن)، فرزند قاضی عبدالله، فرزند شیخ محمد، عارف و نویسنده افغانی تبار شبه قاره و پایه گذار گروه روشنیان است. وی در اوایل حیاتش، با معلمان جوکی هندو نیز معاشرت داشت و قاعدتاً اصول حلول روح را از آن‌ها فرا گرفته است. رفته رفته خود را پیر کامل دانست و مدعی مکاشفاتی شد و ادعا کرد که در خواب، خضر را دیدار کرده و از دست او آب حیات نوشیده است.^{۱۷}

چهارم. محمد احمد سودانی

مهدی سودانی (۱۳۰۲ ق) نام کاملش محمد احمد بن عبدالله و از سادات حسینی بود. پدرش فقیه بود؛ اما زمانی که مهدی طفل بود، درگذشت. وی به خارطوم رفت و به تحصیلات مذهبی ادامه داد. مهدی سودانی در سال ۱۲۸۹ ق (۱۸۸۱ م)، خود را مهدی منتظر معرفی کرده و از

۱۴. همان، ص ۳۶۱.

۱۵. مهدیان دروغین، ص ۳۶۱. همچنین برای دیدن دیگر رؤیاهای نقل شده در مورد او، ر.ک: ص ۳۶۲.

۱۶. همان، ص ۳۶۴.

۱۷. همان، ص ۱۲۲.

فقهای سودان خواست تا از وی حمایت کنند. وی به عبدالله التعایشی – که بعد از او جانشین وی شد – گفت: «خوابی دیده که او را مهدی منتظر نشان داده و وی نیز در زمره نخستین حواریین اوست.

اساس کار وی، همین خواب و نیز ادعای شنیدن صداهایی (هواتف) در بیداری بود که وی بر اساس آن‌ها مدعی شد نوعی دعوت مهدیانه و حتی نبوت گونه دارد.^{۱۸}

پنجم. محمد بن عبدالله قحطانی و جهیمان العتبی

در تاریخ اول محرم ۱۴۰۰ ق در مکه، فردی با نام «جهیمان عتبی» از شیوخ سلفی و وهابی مقیم عربستان و معرفی کننده «محمد بن عبدالله قحطان» به عنوان مهدی موعود، آشوبی یک هفته‌ای در مکه به راه انداخت.

جهیمان در اثبات ادعاهای خود پیرامون مهدویت محمد بن عبدالله، می‌گوید:

دو سال است که برادران، او را به عنوان مهدی می‌شناسند... به شما بشارت می‌دهم که بارها خواب‌ها درباره خروج مهدی دیده شده و کسانی خواب دیده‌اند که این مهدی را ندیده بودند. وقتی دیدند، تأیید کردند که همان است که در خواب دیده‌اند. او حدیثی هم از پیامبر در تأیید خواب خواند که فرمود: «لم یبق من الوحی إلا المبشرات: الرویة الصالحة؛ از وحی، چیزی جز مبشرات که همان رؤیای صالحه است، باقی نمانده است». خوابی که مؤمن می‌بیند یا برای او می‌بینند.^{۱۹}

ششم. احمد بن اسماعیل بصری

این فرد در کتب، بیانیه‌ی صوتی و سایت رسمی خود خواب را روشی از غیب و نزدیک‌ترین راه برای تشخیص امام معصوم می‌داند. و می‌گوید:

((أقصر طریق للإیمان بالغیب هو الغیب، اسألی الله بعد أن تصومی ثلاثة أيام وتتوسلی بحق فاطمة بنت محمد (صلی الله علیه و آله) أن تعرفی الحق من الله بالرؤیا أو الكشف أو بأی آیه من آیاته الغیبیة الملكوتیة سبحانه وتعالی.))^{۲۰}

((کوتاه‌ترین راه برای ایمان به غیب، استفاده از خود غیب می‌باشد. پس از

۱۸. همان، ص ۲۰۵.

۱۹. مهدیان دروغین، ص ۲۵۲.

۲۰. الجواب المنیر، ج ۱ ص ۷.

اینکه سه روز روزه گرفتید متوسل به حضرت زهرا (سلام الله علیها) شوید ، و از خدا بخواهید که حق را در عالم رویا ، مکاشفه و یا توسط یکی از نشانه های غیبی اش به شما نشان دهد .))

در روشی دیگر نیز ، خواندن دعایی به مدت چهل شب را پیشنهاد داده و آن را مقدمه ای برای کشف حقیقت از طریق رویا می داند .^{۲۱}

نقد و بررسی

ب. جایگاه و اعتبار رؤیا در مباحث عقیدتی

امامیه ، اصل خواب و رؤیا و امکان ارتباط روحی میان انسان خاکی و مبادی عالی و کشف بخشی از حقایق برای انسان را می پذیرد و به استناد آیات قرآن و روایات معصومان ، آن را نوعی الهام درونی می داند. در احادیث و روایات ، رؤیا به چند گونه تقسیم شده است. در برخی روایات ، رؤیا سه نوع است که یا بشارتی است که خداوند به مؤمن می دهد ، یا آنچه که شیطان القا می کند^{۲۲} و یا آنکه رؤیا چیزی جز خواب های آشفته نمی باشد.^{۲۳}

فارغ از تحلیل اقسام و حقیقت رؤیا ، سخن ما در این است که تمام این روایات ، اعتبار رؤیای صادق و خواب رحمانی را می گویند و القائنات شیطان در خواب برای گمراهی افراد ، اعتبار ندارد. با توجه به انحراف های ثابت شده در ادعاهای مدعیان دروغین ، آنچه را که طرفداران او دیده اند ، به یقین القائنات شیطانی بوده است. از این روی لازم است ابتدا به این نکات توجه داشته باشیم :

۱. در روایات متعددی تصریح شده ، که مومن نیز خواب های آشفته دارد و همیشه رویاهای او صادق نمی باشد. به عبارت دیگر ، اینچنین نیست که یک فرد به صرف ایمان و تقوا ، هیچ گاه خواب اشتباه و بدون تعبیر و یا القائنات شیطانی نبیند. به عنوان نمونه شیخ صدوق در روایتی چنین نقل کرده اند:

(قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ عِ الْمُؤْمِنِ يَرَى الرُّؤْيَا فَتَكُونُ كَمَا رَأَاهَا وَ زُبَّ مَا رَأَى الرُّؤْيَا فَلَا تَكُونُ شَيْئاً فَقَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا نَامَ خَرَجَتْ مِنْ رُوحِهِ حَرَكَةٌ مَمْدُودَةٌ صَاعِدَةٌ إِلَى السَّمَاءِ فَكُلَّمَا رَأَهُ رُوحُ الْمُؤْمِنِ فِي مَلَكُوتِ السَّمَاءِ فِي مَوْضِعِ التَّقْدِيرِ وَ التَّدْبِيرِ فَهُوَ

۲۱. بشارتی ، ص ۲۴

۲۲. در توضیح این عبارت ر.ک: بحار الانوار ، ج ۵۸ ، ص ۱۸۱.

۲۳. تلخیص قسمتی از مطالب دایره المعارف تشیع ، ج ۸ ، ص ۳۹۸. مدخل رؤیا.

الْحَقُّ وَكُلَّمَا رَأَهُ فِي الْأَرْضِ فَهِيَ أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ - الخ - ٢٤

(محمد بن قاسم نوفلی گوید بامام ششم علیه السلام گفتم بسامؤمن خوابی بیند و همان طور واقع شود و بسا خوابی بیند و اثری ندارد؟ فرمود چون مؤمن بخوابد از روحش حرکتی تا آسمان بکشد و هر چه را روح مؤمن در آسمان که محل تقدیر و تدبیر است بیند حق است و هر چه را در زمین بیند اضغاث و احلام است)

در روایت دیگری امام صادق علیه السلام در پاسخ به مفضل نیز به همین نکته اشاره فرموده اند. ٢٥

٢. تردیدی در این امر وجود ندارد که شیاطین می توانند برای انسان ها خواب سازی نمایند و به تعبیر عامیانه آنها را خواب نما کنند^{٢٦} که در آیاتی از قرآن اشاراتی به این مطلب شده است. ٢٧

٣. اگر فردی در رویا مطلبی را دید و با عقل سلیم و همچنین با آیات و روایات تعارض داشت، بی تردید این رویا از نوع دروغ آن بوده و اعتبار ندارد. و در مورد ادعاهای مدعیان دروغین، باید به این نکته توجه نمود، که راه تشخیص حق یا باطل بودن این گروه، با بررسی سخنان آنان آشکار بوده و تاکنون در تشخیص بطلان هیچ موردی از مدعیان، شبهه و تردیدی برای اهل علم و فهم وجود نداشته است. و پس از اثبات ادعای باطل این افراد، به یقین اگر رویایی نیز در مدح آنان دیده شود، حمل بر رویای شیطانی می گردد. ٢٨

٤. در روایات و بیان علما، معیارهایی برای اثبات صادق بودن رویا ذکر گردیده است که تشخیص آن از عهده مردم عادی و افراد جامعه خارج است و حتما نیاز به متخصص تعبیر خواب و رویا

---

٢٤. الامالی (صدوق)، ص ١٤٥، جامع الاخبار، ص ١٧٢

٢٥. بحار الانوار، ج ٥٨ ص ١٨٣

٢٦. حتی شخص مدعی یمانی (احمد بصری) و یارانش، این نکته را قبول دارند که اجنه و شیاطین می توانند خواب سازی کنند و خود را به جای معصوم نشان بدهند.

ر.ک. الجواب المنیر، ج ١-٣ ص ٣٢١، بین یدی الصیحه، ص ٢٠ و ٩٠

٢٧. الکافی، ج ٢، ص: ٥٣٦، کنز الفوائد، ج ٢، ص: ٦٢، الفصول المختارة، ص: ١٣٢

٢٨. الفصول المختارة، ص ١٣٠، بحار الانوار، ج ٥٨ ص ٢٣٨

دارد.^{۲۹} و به تعبیر علامه مجلسی گاهی دو فرد یک موضوع را در خواب می بینند اما تعبیر خواب هر یک با دیگری تفاوت دارد و نمی توان برای هر دو یک حکم را در نظر گرفت.^{۳۰}

۵. گاهی خواب و رویا (در صورت اثبات صادق بودن)، به عنوان موید و یا دلگرمی (نه دلیل) برای شخص ایمان دار، به کار برده می شود. و خدای متعال پس از اینکه فردی از طریق صحیح و علمی به عقیده ای ایمان آورد، برای استحکام در امرش رویای صادقه ای به او نشان دهد و ایمان به دست آمده از علم او در این رویا تایید گردد.

۶. بنابر روایات، رویای انبیا با دیگر افراد تفاوت داشته و اگر حکم یا الاهیاتی در خواب به انبیا ارائه گردد، به عنوان وحی محسوب می شود.^{۳۱} لذا نمی توان خواب خود را همانند خواب انبیا الهی یا حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن مقایسه نمود.

نکته دیگری که باید به آن توجه کرد این است که اگر بخواهیم باب خواب و رؤیا را بازکنیم، امروزه بسیاری از ادیان و فرق انحرافی می توانند ادعاهای باطل خود را با تمسک به خواب به مریدان خود القا کنند؛ همان طور که اهل سنت ادعا دارند رسول خدا و ابوبکر و عمر را با یکدیگر دیده اند و رسول خدا آن ها را خلیفه معرفی کرده است.^{۳۲} ما به یقین این خواب ها را به تعبیر قرآن «اضغاث احلام» می دانیم و تمام آن ها، خواطر شیطانی است؛ چرا که به دلیل متقن ثابت شده که حضرت علی علیه السلام ۷ جانشین به حق رسول خدا صلی الله علیه و آله بوده است.

برخی صوفیه در عظمت شیوخ خود، به خواب متمسک شده و در شرح حال آن ها چنین می گویند:

شیخ الاسلام گفت: شاه شجاع چهل سال نخفته بود بر طمع، وقتی در خواب شد حق تعالی را خواب دید، بیدار شد و این بیت را بگفت:

رایتک فی المنام سرور عینی (قلبی) فاحبیت التعیش و المناما

یعنی: تو را در خواب دیدم، شادی چشمم (قلبم) پس دوست می دارم خواب را؛ پس از

---

۲۹. روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، ج ۵، ص: ۳۹

۳۰. بحار الانوار، ج ۵۸ ص ۲۳۳

۳۱. الأملی (للطوسی)، النص، ص: ۳۳۸

۳۲. برای نمونه ر.ک: ترتیب المدارک و تقریب المسالك، ج ۱، ص ۲۶۳.

الإصابة، ج ۶، ص ۲۱۷.

آن پیوسته همی خفتی، یا وی را خفته یافتندی یا در طلب خواب.^{۳۳}

و یا اینکه در عظمت ابو سعید ابوالخیر! به این داستان و خواب متمسک شده‌اند که شیخ علی بن محمد بن عبدالله، معروف به ابن باکویه، از رقص و سماع ابو سعید ابوالخیر، برائت می‌جست؛ اما در سه رؤیای پیاپی چنین می‌بیند که به او می‌گویند: «قوموا و ارقصوا لله». از این جا یقین کرد که رقص ابو سعید بلا اشکال است!^{۳۴}

کراجکی که از شاگردان شیخ مفید می‌باشد در کتاب خود، بحث مفصلی از شیخ مفید نقل کرده و این‌گونه رؤیایها را باطل می‌داند و شیخ مفید معتقد است که این روایات، واحد است^{۳۵} و در اصول عقاید، کارآیی ندارد و شیطان می‌تواند برای انسان به صورت نبی و رسول، خود را نشان دهد؛ چرا که کسی در زمان ما، رسول و نبی را ندیده است، تا بتواند تشخیص دهد آیا این چهره، حقیقتاً رسول خدا است یا نه؟

تعدد خواب‌هایی که در آن، وجود رسول خدا ﷺ تخیل شده است و ایشان به عقیده‌ای دستور داده‌اند که در باطل بودن آن تردید نیست، نشان می‌دهد که جنیان و شیاطین می‌توانند چهره‌سازی کرده، برای بیننده رؤیا، ایجاد توهم نمایند. حتی شخص مدعی یمانی (احمد بصری) و یارانش، این نکته را قبول دارند که جنیان و شیاطین می‌توانند خواب سازی کنند و خود را به جای معصوم نشان بدهند؛^{۳۶} به ویژه اینکه هیچ یک از افراد بشر در این دوران، چهره حقیقی پیامبر ﷺ را ندیده است و نمی‌داند ایشان به چه صورتی بوده‌اند، تا بخواهد درستی و نادرستی رؤیای خود را تشخیص بدهد.

شیخ مفید، مثال زیبایی زده و سخن دقیقی را بیان می‌کند. وی می‌گوید:

برخی از ناصبی‌ها و دشمنان اهل بیت : بعد از اینکه شیعه شدند؛^{۳۷} برای ما تعریف کردند که در زمان انحراف عقیدتی‌شان، رسول خدا ﷺ را در خواب دیده‌اند که ابوبکر و عمر همراه ایشان بوده و صاحب خواب را دستور به تبعیت و محبت به آنان می‌کردند؛ در حالی که یقیناً این خواب و رؤیا باطل بوده است و شیطان در قالب رسول، خود را نشان داده است.^{۳۸}

۳۳. نفحات الانس، ص ۶۹ و ص ۲۲۸.

۳۴. همان، ص ۲۱۴.

۳۵. کنز الفوائد، ج ۲، ص ۶۴. همچنین ر.ک؛ رسائل الشریف المرتضی، ج ۲، ص ۱۳.

۳۶. ر.ک: الجواب المنیر، ج ۱-۳، ص ۳۲۱، بین یدی الصیحه، ص ۲۰ و ۹۰.

۳۷. توجه شود که این سخن، در زمان تشیع این افراد است. پس نمی‌توان آن‌ها را متهم به دروغ‌گویی کرد.

۳۸. کنز الفوائد، ج ۲ ص ۶۴.

همچنین آنچه در برخی گزارش‌ها به دست می‌آید، بیان‌گر این است که تشخیص رؤیای راستین و کاذب آن قدر مشکل است که برخی از علمای ربانی و اولیای خدا نیز از تعبیر اشتباه در امان نبوده و با اینکه گمان کرده‌اند این رؤیا صادق می‌باشد و عقاید خود را مستند بدان نیز می‌کردند، مسیر را به انحراف رفته‌اند.

برای نمونه می‌توان به قصه تحریم استفاده از قلیان اشاره کرد که برخی از اخباریین با تمسک به رؤیا، بر علمایی که استفاده از تنباکو را جایز می‌دانستند احتجاج کرده‌اند و قائلان به جواز نیز به رؤیای دیگری استناد کرده‌اند که دلالت بر اذن امام 7 به استفاده از قلیان دارد.^{۳۹} و یا اینکه برخی از مخالفان فلسفه و اخباری‌ها^{۴۰} برضد بزرگانی مانند ابن سینا،^{۴۱} ابن ادریس حلی و علامه حلی، به رؤیاهایی که از نظر آن‌ها صادق بوده استناد جسته‌اند؛^{۴۲} در حالی که در برابر آن‌ها و در تأیید این بزرگان، رؤیاهای صادق دیگری از طرف علمای موافق آن‌ها ارائه شده است.^{۴۳}

آیت الله جوادی آملی در باره عدم حجیت خواب در مباحث علمی و اعتقادی چنین می‌فرماید:

شاید سرّش آن باشد که در آن صورت، حدّ و مرزی برای رؤیا و مکاشفات عرفانی وجود نمی‌داشت و هر کس هر چه می‌خواست در عالم رؤیا می‌دید، یا در عالم مکاشفه مشاهده می‌کرد؛ از امور ساده‌ای مثل اینکه فلانی باید فلان مبلغ را به فلان کس بدهد؛ فلانی باید فلانی را به عقد خود درآورد یا به عقد فلانی درآید، یا... گرفته تا امور مهمی مانند ادعای نیابت و سفارت از حضرت بقیة الله (ارواحنا فداه) و...؛ در نتیجه بسیاری از امور، واجب و بسیاری دیگر، حرام می‌شدند و الزامات و التزامات فراوانی پدید می‌آمدند و راهی برای نفی و اثبات آن‌ها نبود و خلاصه، سنگی روی سنگی بند نمی‌شد؛ در حالی که معیار الزامات و التزامات فقهی در عصر غیبت آن است که دیگران راه عالمانه‌ای برای اثبات یا نفی آن داشته باشند و این، راهی جز استناد و اتکا به ادله اربعه (کتاب، سنت، عقل و اجماع) در

۳۹. حق المبین فی تصویب المجتهدین و تخطئة الاخباریین، ص ۸۴.

۴۰. الفوائد المدنیة و بذیله الشواهد المکیة، ص ۵۳۵.

۴۱. مجمع البحرین، ج ۶، ص ۲۷۰.

۴۲. صاحب الحدائق الناظرة که خود نیز از اخباری‌ها محسوب می‌شود، نگاه تند و همراه با افراط امین استر آبادی نسبت به علامه حلی را نقد کرده است. ر.ک: الحدائق الناظرة، ج ۱، ص ۱۷۰.

۴۳. سید محسن امین در رد سخن امین استر آبادی می‌گوید:

«إنّ هذا المنام مختلق مکذوب علی العلامه، و أماره ذلك ما فیہ من التسجیع، مع أنّ العلامه إما مأجور أو معذور، و تألیفه فی علم أصول الفقه من أفضل أعماله، و لا یستند إلى المنامات إلّا ضعف العقول أو من یرجون بها نحلهم و أهواءهم»؛ (أعیان الشیعه، ج ۵، ص ۴۰۱. تعلیقه أمل الأمل، ص ۱۶۹).

استنباطات فقهی ندارد.^{۴۴}

این مفسر گران قدر همچنین در توصیه‌ای ظریف به متولیان فرهنگی چنین تذکر می‌دهد:
بر این اساس، زمامداران فکری و فرهنگی جامعه باید توجه داشته باشند که با نقل
رؤیاهای شیرین، مردم را به خواب شیرین فرو نبرند که اگر در کوتاه مدت از شنیدن
آن لذت ببرند و بستر رشد و هدایتشان گسترده شود، در دراز مدت، زمینه یورش و
شبیخون بیگانه فراهم می‌شود.^{۴۵}

حجیت و اعتبار رؤیا برای استنباط حکم شرعی یا اثبات آن از سوی فقهای امامیه (از قدما تا
معاصران) مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. با توجه به اینکه اصل اولی در اثبات احکام شرعی،
استنباط آن به وسیله یکی از ادله چهار گانه، یعنی قرآن، سنت، اجماع و دلیل عقل است و هر
دلیل خارج از آن، مقبول نیست. مشاهدات انسان هنگام خواب و دیدن رؤیاهایی که دلالت بر
حکم شرعی کند، فاقد اعتبار است.

از میان متکلمان و فقهای شیعه نیز کسی قائل به اعتبار خواب در برابر نص و روایت نبوده و
در امور یقینی به خواب استناد نکرده است؛ برای نمونه، شیخ مفید (۴۱۳ ق)،^{۴۶} سید مرتضی (۴۳۶
ق)،^{۴۷} علامه حلی (۷۲۶ ق)،^{۴۸} ملا احمد نراقی (۱۲۴۵ ق)،^{۴۹} میرزای قمی (۱۳۲۲ ق)^{۵۰} و علامه
مجلسی (۱۱۱۱ ق)^{۵۱} مباحثی را در این زمینه مطرح کرده و حدود اعتبار رؤیا و خواب را بیان
نموده‌اند.

علامه حلی به صراحت در پاسخ پرسش‌گری که روایت عدم تمثل شیطان در قالب رسول
خدا ﷺ را می‌خواند، می‌گوید:

ما یخالف الظاهر فلا ینبغی المصیر الیه. و أما ما یوافق الظاهر فالأولی المتابعة
من غیر وجوب. و رؤیته صلی الله علیه و آله لا یعطی وجوب اتباع المنام؛^{۵۲}
آنچه از خواب و رؤیا مخالف ظاهر دستور اهل بیت : باشد، به هیچ عنوان

۴۴. ادب فنای مقربان، ج ۶، ص ۱۴۱.

۴۵. همان.

۴۶. الفصول المختارة، ص ۱۳۰.

۴۷. رسائل الشریف المرتضی، ج ۲، ص ۱۳.

۴۸. اجوبه المسائل المهنائیة، ص ۹۸.

۴۹. مناهج الاحکام و الاصول، ص ۱۹۱.

۵۰. قوانین الاصول، ج ۱، ص ۴۹۶.

۵۱. بحار الانوار، ج ۵۸، ص ۲۳۸.

۵۲. اجوبه المسائل المهنائیة، ص ۹۸، همچنین ر.ک: مرآة العقول، ج ۱۵، ص ۴۶۸؛ الفصول المهمة، ج ۱، ص ۶۹۰؛

الدرر النجفیة، ج ۲، ص ۲۸۴؛ الاصول الاصلیة و القواعد الشرعیة، ص ۳۱۴.

پذیرفته نمی‌شود و آنچه را هم که با ظاهر دستورات اهل بیت : موافق است را می‌توان تبعیت کرد؛ اما وجوبی در اطاعت از این دسته از خواب‌ها نیز نمی‌باشد و دیدن پیامبر ﷺ در خواب، اطاعتی را بر ما واجب نمی‌کند.

از این روست که امام صادق 7 فرمودند:

فَإِنَّ دِينَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَعَزُّ مِنْ أَنْ يَرَى فِي النَّوْمِ؛^{۵۳}

دین خدا، عزیزتر و علمی‌تر از آن است که بخواهد با خواب فهمیده شود.

در رد استنباط احکام شرعی به واسطه خواب، فقها^{۵۴} به روایت ذیل نیز استناد نمود ه اند.

اهل سنت در سبب تشریح اذان گفته‌اند که مردم مدینه برای آگاه شدن از وقت نماز مشکل داشتند و پیامبر ﷺ با ایشان به مشورت پرداخت. پیشنهاد ناقوس و بوق و دف و روشن کردن آتش و نصب کردن پرچم به پیامبر ﷺ داده شد که علامت نصاری و یهود و رومیان و مجوسیان بود ولی پیامبر ﷺ آنها را قبول نکرد و در حالی که پیامبر ﷺ با مشورت به نتیجه‌ای نرسیده بودند، عبدالله بن زید در رویاء و یا بین خواب و بیداری فرشته‌ای را دید که به او اذان و اقامه را یاد داد. سپس او این جریان را به پیامبر ﷺ بازگو کرد و ایشان دستور دادند تا بلال آن را فرابگیرد و برای اعلام وقت نماز بگوید.^{۵۵} اما اهل بیت علیهم‌السلام این سخن را نفی کرده و تشریح اذان را به وحی الهی دانسته اند.

با توجه به عمومیت عبارت (دین الله) در این حدیث، معنای روایت تمام آموزه‌های دین اعم از مسایل عقیدتی و فقهی می‌باشد و نفی استفاده از رویا در این روایت به صراحت بیان شده است . مقید نمودن این عبارت در مسائل فقهی نیز تاثیری بر استدلال ندارد، چرا که با توجه به اینکه رویا نمی‌تواند نقشی در استنباط احکام فقهی داشته باشد، به طریق اولویت در مسائل عقیدتی فایده‌ای نخواهد داشت .

---

۵۳. کافی، ج ۳، ص ۴۸۲.

۵۴. ر.ک. مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۱۵، ص: ۴۶۸، الفصول المهمة فی أصول الأئمة (تکملة الوسائل)، ج ۱، ص: ۶۹۰، الدرر النجفیة، ج ۲ ص ۲۸۴، الاصول الاصلیة و القواعد الشرعیة، ص ۳۱۴

۵۵. مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۱۵، ص: ۴۶۸

لذا علامه مجلسی پس از تایید سند این روایت^{۵۶} می فرماید:

« ثم إن هذا الخبر يدل على أن بالنوم لا تثبت الأحكام »^{۵۷}

« این خبر دلالت می کند که با رویا و خواب نمی توان احکام الهی را اثبات نمود. »

اعتراف احمد اسماعیل به امکان خواب سازی توسط شیاطین در قالب معصومین :

همان گونه که گذشت ، مدعیان دروغین بسیاری در گذشته و دوران معاصر تلاش بر سوء استفاده از عقاید مردم و معتبر تلقی کردن خواب و رویا دارند. یکی از مدعیان دروغین معاصر، احمد اسماعیل بصری است که بیش از هفتاد ادعا نموده است و خود را امام سیزدهم می داند. وی نیز ترفند بهره گیری از خواب را به کار برده و معتقد است از این طریق می توان حجت الهی را تشخیص داد. افزون بر اینکه دلایل مختلف دلالت بر عدم حجیت خواب در تشخیص حجت الهی دارد؛ یکی دیگر از دلایلی که می توان در نقد سخن احمد اسماعیل در استناد به خواب و عدم تمثل شیاطین در چهره ی پیامبر و دیگر معصومین : ذکر نمود استناد احمد اسماعیل به روایتی در تفسیر قمی ذیل آیه ی ۱۰ سوره ی مجادله می باشد.

برخی از مفسرین، ذیل آیه (انما النجوى من الشيطان)^{۵۸} روایتی را آورده اند که بیانگر ایجاد تخیل شیطانی به نام (زها) برای حضرت زهرا 3 است. و این شیطان در قالب چهره ی رسول خدا، حضرت علی و حسنین : در آمده و مرگ آنها را به حضرت فاطمه 3 نشان داده است. پس از اطلاع رسول خدا 9 از این رویا و جستجوی معنای آن از جبرئیل، متوجه می شوند که این شیطان برای آزار حضرت فاطمه 3 این رویا را ایجاد کرده است.^{۵۹}

گر چه متن فوق را دارای دو اشکال دانسته اند:

یکم: در تفسیر قمی ذکر شده و این تفسیر در میان برخی از محققین اعتبار نداشته و در مورد روایات منفردی که در کتب دیگر نباشد، تامل کرده اند.^{۶۰}

دوم: با مقام عصمت حضرت زهرا 3 سازگاری ندارد.

---

۵۶. ایشان در مورد سند چنین فرموده اند ((حسن. و روی مثله فی العلل بأسانید صحیحة)) مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۱۵، ص: ۴۶۸

۵۷ همان

۵۸. المجادلة، ۱۰.

۵۹. تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۵۶.

۶۰. پژوهشی در علم رجال، ص ۳۱۲؛ کیهان اندیشه، مهر و آبان ۱۳۶۹ - شماره ۳۲، ص ۱۱، مقاله «پژوهشی در تفسیر قمی»، آیت الله سید احمد مددی،

اما کلیت این مضمون در منابع دیگر یافت می‌شود^{۶۱} و علامه‌ی مجلسی این روایت را پذیرفته و آن را از احادیث مشهوره می‌داند.^{۶۲} از این رو در روشنگری آن کوشیده تا اشکالات وارد شده را پاسخ گوید.^{۶۳}

صرف نظر از پذیرش و عدم پذیرش این روایت، مهمّ برای نگارنده این است که، احمد اسماعیل بصری این روایت را پذیرفته و از این رهگذر می‌توانیم دیدگاه او را نقد کنیم؛^{۶۴} چرا که محتوای روایت صراحت در ایجاد تخیل چهره معصوم 7 برای معصوم دیگر را دارد، آنهم شخصی مانند حضرت زهرا 3 که شناخت کامل به چهره فرزندان و پدر بزرگوارشان داشته‌اند. از این جا می‌توان نتیجه گرفت که شیاطین می‌توانند به طریق اولی برای ما که این بزرگواران را ندیده‌ایم، چهره‌سازی کنند. احمد اسماعیل در توجیه این روایت می‌گوید:

إِنَّ الشَّيْطَانَ أَلْقَى فِي نَهَايَةِ الرَّؤْيَا هَذَا الْأَمْرَ وَهُوَ مَوْتُ الرَّسُولِ مُحَمَّدٍ، وَبِمَا أَنَّ الْعَاصِمَ مَوْجُودَ مَعَهَا وَهُوَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَدْ وَكَلَهَا اللَّهُ إِلَيْهِ لِيُبَيِّنَ لَهَا إِنَّ الصَّوْتِ الَّذِي سَمِعْتَهُ فِي نَهَايَةِ الرَّؤْيَا لَيْسَ مِنَ الرَّؤْيَا، بَلْ هُوَ مِنَ الشَّيْطَانِ أَرَادَ تَحْزِينَهَا بِهِ؛^{۶۵}

شیطان در انتهای رویای حضرت زهرا 3 این مطلب را که مرگ حضرت محمد 9 باشد، القا و وارد کرده است. و به دلیل اینکه خداوند حضرت محمد 9 را روشن‌کننده‌ی این مکر شیطان قرار داده و به حضرت زهرا 3 آگاهی داده که این رویا، جهت ناراحت کردن شما و القای شیطان بوده است، شیطان توانسته برای ایشان خواب‌سازی نماید.

در پاسخ باید توجه داشت حتی اگر القای شیطان را در قسمت پایانی رویای ایشان بدانیم و کذب خواب را به این قسمت نسبت دهیم، این نکته باقی است که به هر صورت شیطان در قالب حضرت رسول 9 ظاهر شده و وفات ایشان را به نمایش گذاشته است، در حالی که آن چهره‌ی

---

۶۱. الکافی، ج ۸، ص ۱۴۳، تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۷۹؛ فلاح السائل و نجاح المسائل، ص ۲۹۰؛ دارالسلام، ج ۱، ص ۷۳؛ عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال (مستدرک سیده النساء إلى الإمام الجواد)، ج ۱۱، قسم ۱، فاطمه‌س، ص ۵۰۷ به نقل از کتاب مناقب محمد بن سلیمان کوفی.

۶۲. بحار الانوار، ج ۵۸، ص ۱۸۷.

۶۳. همان، ج ۵۸، ص ۱۶۶ و ۱۸۷.

۶۴. احمد بصری و یارانش روایت تفسیر قمی در مورد رویای حضرت زهرا 3 را می‌پذیرند. ر.ک: الجواب

المنیر، ج ۱-۳، ص ۳۲۱؛ بین یدی الصیحة (الاحلام)، ص ۸۲.

۶۵. الجواب المنیر، ج ۱-۳، ص ۳۲۱.

نمایش داده شده به یقین رسول خدا ﷺ نبوده است. و نیز باید توجه داشت که در زمان ما این تذکر دهنده و مانند رسول خدا ﷺ نیز وجود ندارد تا بتوانیم القای شیطان را از او بپرسیم!

بر فرض ادعای احمد اسماعیل مبنی بر حضور پیامبر اسلام ﷺ و توانایی شیطان بر خواب سازی برای حضرت زهرا 3، اما در زمان ما خداوند به صورت جبری دست شیطان را برای خواب سازی بسته و ما از این خطر درامانیم، این سخن پذیرفتنی نیست؛ چون علاوه بر عدم فهم این معنا از ظاهر روایت و صراحت آن در خواب سازی شیطان برای حضرت زهرا 3 و همه انسانها؛ دلیلی هم بر توجیه سخن احمد بصری وجود ندارد. درحالی که قضیه عکس توجیه احمد اسماعیل است و اهل بیت : با نقل روایات مزبور این پیام را به ما رسانده اند که گر چه حضرت زهرا 3 معصوم بوده و رسول خدا ﷺ او را در شناخت دروغین بودن خوابش راهنمایی کرده، ولی شیطان توانسته خواب سازی کند؛ پس شما به طریق اولی و به یقین در تیررس شیطان و القای خواب های دروغین او قرار دارید.

د. خطایی دیگر از احمد اسماعیل در استناد به خواب

احمد اسماعیل در کتاب خود خطای روایی دیگری داشته و حدیثی را که هیچ ارتباطی با خواب و رویا نداشته به عنوان یکی از مصادیق تمسک به خواب عنوان می کند.

• عن عبد الله بن عجلان، قال: (ذكرنا خروج القائم عليه السلام عند أبي عبد الله عليه السلام فقلت: كيف لنا نعلم ذلك؟ فقال عليه السلام: **يُصْبِحُ أَحَدُكُمْ وَتَحْتَ رَأْسِهِ صَحِيفَةٌ عَلَيْهَا مَكْتُوبٌ: طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا** ⁽⁷⁾، وهذه الصحيفة هي رؤيا رآها القائم قبل أن يستيقظ صباحاً.

این شخص با تمسک به روایت ادعا می کند که مراد از صحیفه در روایت خواب و رویا است. این روایت را شیخ صدوق چنین نقل نموده اند:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ مَنْدَلٍ عَنْ بَكَّارِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَجْلَانَ قَالَ: ذَكَرْنَا خُرُوجَ الْقَائِمِ 7 عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ 7 فَقُلْتُ لَهُ: كَيْفَ لَنَا أَنْ نَعْلَمَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ: يَصْبِحُ أَحَدُكُمْ وَتَحْتَ رَأْسِهِ صَحِيفَةٌ عَلَيْهَا مَكْتُوبٌ طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ؛

عبد الله بن عجلان گوید: ما نزد امام صادق 7 از خروج قائم 7 یاد کردیم و گفتم: چگونه می توانیم خروج او را بفهمیم؟ فرمود: هر يك از شما که صبح از خواب برمی خیزد به زیر بالش سرش نامه ای می یابد که بر آن نوشته است: طاعة

معروفة (طاعتی نیکو).

در این روایت تردید باقی نمی‌ماند که عبارت (تحت راسه صحیفة) به معنای (نوشته‌ای زیر سر) می‌باشد و نمی‌تواند دلالت بر رویا و خواب فردی داشته باشد و به صراحت واژگان (تحت) و (صحیفة) جایی برای قبول ادعای عجیب احمد اسماعیل نمی‌گذارد و این برداشت جز از جهل ناشی نمی‌گردد.

نکته پایانی در بحث خواب

در این جا لازم است سخنی را که محمد هاشم خراسانی^{۶۶} (۱۳۱۲ ش) صاحب کتاب *آداب* نقل کرده است با دقت تأمل کنیم و بدانیم که هر امر غیبی از طرف خدا نیست. خلاصه کلام وی چنین است:

ملاً صادق یزدی گفته است:^{۶۷} زمانی که در یزد مشغول تحصیل بودم، مزاجم به هم خورد؛ طوری که از اجتماع منزوی شدم. سرانجام به قریه‌ای رفته و در گورستان آن قریه ساکن گشتم. روزی ندایی آمد که ملك الموتم و مأمور به قبض روح هستم.

از استماع این صدا به حال احتضار خوابیدم و گفتم: «چرا قبض روح نمی‌کنی؟» گفت: «مرگت به تأخیر افتاد و باید به مقامات عالیه بررسی». چند روزی با هم صحبت داشتیم، تا اینکه شبی از شب‌ها دستور داد که نیمه شب بر بالای بام روم و اذان بگویم. این کار را کردم، او نام افرادی را برد و گفت: «این‌ها اکنون می‌آیند و به تو اعتراض می‌کنند، به آن‌ها اعتنا نکن.» همان اشخاص آمدند و اعتراض کردند که این اذان بر خلاف شرع است.

آن ندیم نامریی به من گفت: «به یکی از آنان [که در اعتراض اصرار می‌ورزید] بگو در خلوت مرتکب فلان خلاف شرع می‌شوی، حالا من را از عبادت وایمی‌داری؟» وقتی به او گفتم، خجل شد و دیگر حرفی نزد.

---

۶۶. در مورد جایگاه و بزرگی این فرد ر.ک: نوشته شاگرد ایشان به نام شیخ علی اکبر مروج الاسلام که به درخواست علامه شعرانی نگارش گردیده است. این مطلب در مقدمه کتاب *منتخب التواریخ* چاپ شده است.

۶۷. سند داستان معتبر بوده و تردیدی در انحراف علی محمد باب نیست. ملا هاشم خراسانی گوید: «چنانچه جناب حجة الاسلام آقا میرزا سید علی یزدی در کتاب *الهام الحجة* از جماعت کثیری استماع فرموده، من جمله از عالم فاضل جلیل، حاج میرزا سید وامق که شفهاً از ایشان شنیده بود که فرمود در سنه هزار و دویست و هفتاد (۱۲۷۰)، از جناب آخوند ملا صادق یزدی که اسمش موافق با مسما بود حکایت ظریفه استماع شد.»

چند روز به این منوال گذشت، آن نیروی غیر مرئی مرتب اخبار غیبی می داد و به دنبال آن، مرا امر و نهی می کرد، تا وقتی مرا امر کرد که شخصی را از بالای بام به زیر اندازم. ترسیدم و به حرفش عمل نکردم.

وقت دیگر به من خبر داد، امام غائب 7 در مکه ظهور فرموده و تو باید به حضورشان بروی. هرگاه می خواهی، تو را سوار ابر کنم. هرگاه می خواهی صلوات فرست و بر هوا راه برو.

گفتم: «هرچه را بهتر می دانی، انجام ده.»

گفت: «برو بالای بام و صلوات بفرست و به هوا راه برو.»

رفتم بالای بام. وقتی نزدیک پرتگاه آمدم، ترسیدم که خود را به هوا بسپارم. ایستادم و هرچه او اصرار کرد، نپذیرفتم. وقتی از من مأیوس شد گفت: در اثر مخالفت با من، خود را از وصول به مقامات انداختی. نزد میرزا علی محمد شیرازی می روم که او قابلیت دارد.»

دیگر او را ندیدم و صدایش را نشنیدم. از اهل منزل خواستم قدری کباب برایم تهیه کنند، مقداری کباب را بو کردم و مقداری را خوردم، رفته رفته در اثر تقویت، سالم شدم. آن وقت ملتفت شدم که آن نیرو که من را بر خلاف دستورات شرعی می خواند، نیروی شیطانی بود و از این راه در صدد اضلال و فریب من بود. بعد از چند روز، خبر میرزا علی محمد شیرازی منتشر شد.^{۶۸} دانستم که او باطل است؛ در حالی که هنوز اسم او را نشنیده بودم.^{۶۹}

---

۶۸. ادعای علی محمد شیرازی در تاریخ ۱۲۶۰ بوده است.

۶۹. منتخب التواریخ، ص ۸۴۳.